

sedik a hamburgi *Politisches Journal*ban a magyarországi viszonyokról folytatott vita ismeretése. Rövidebb közleményekben van szó egy 1789-ben írt rendőri jelentésről (amelyben Cromwellnek a magyar nemesség körében elterjedt olvasottságáról esik szó), Rousseau *Contrat social*-jának pesti latin nyelvű kiadási tervéről, továbbá Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványával kapcsolatban Mándi István és Görög Demeter kapcsolatáról.

A magyarnyelvüségéről, az azért folyó küzdelemről olvashatunk a harmadik fejezet három cikkében. Szó van egy II. József nyelvrendelete ellen írt könyv cenzori jelentéséről; a 18. század végi magyarországi nyelvek és sajtótermékek viszonyáról; az anyanyelv műveltségközvetítő és/vagy elszigetelő szerepéről, a kor legjobbjainak a magyarságot és európaiságot együtt vállalásáról.

A legterjedelmesebb a negyedik fejezet, amely a szerző kedves témájával, sajtótörténettel foglalkozik, több ponton kiegészítve korábban megjelent monográfiáját. Tárgyalja a század utolsó negyede magyarországi sajtójának és a társadalomnak, a magyar újságoknak és az akadémiai törekvéseknek a viszonyát, Bécs eszméket közvetítő, továbbá magyar és magyarországi sajtótermékeknek otthont biztosító szerepét, szól az első magyar nyelvű irodalmi folyóiratról (*Magyar Museum*) és Ambrózy Sámuel Selmezbányán kiadott első magyarországi egyházi folyóiratáról. Külön tanulmányok, közlemények emlékeznek meg a sajtó jeles munkásairól (Rát Mátyásról, Kultsár Istvánról), neves írók (Bessenyei György, Batsányi János) és a sajtó viszonyáról.

A nyilvánosságról (és annak akadályozásáról), a könyvekben és folyóiratokban megfogalmazott tudományos eredmények és szabad gondolatok terjedésének lehetőségeiről olvashatunk az ötödik fejezetben. Hosszabb tanulmány szól a könyvtárát 1774-ben a köz előtt megnyitó Klimó Györgyről és kortársairól, akik részben itáliai ösztönzésekre és kapcsolatokra támaszkodva hoztak létre jelentős könyvtárakat; az első magyarországi kölcsönkönyvtárról (Olvasókabinét Pozsonyban, 1782-ben); a II. Jó-

zsef-kori újságcenzúráról. Rövidebb közlemény tárgyalja Koppi Károly esetét a cenzúrával, Decsy Sámuel sajtóvétségét és Bessenyei György cenzúráról írott jegyzéseit.

Kókay Görgy a kereszténységnek (egyházaknak) és a felvilágosodásnak a magyar szakirodalomban (is) meglévő szembeállítás helyett azok párhuzamos vonásait emelte ki. Bizonyára vitát vált ki egyeztető kísérleteivel, az általa használt terminológiával (katolikus felvilágosodás, protestáns felvilágosodás). Kötete legfőbb erényének azt tartom, hogy új adataiból, új összefüggések felismeréséből továbbgondolásra ösztönző képet alakít ki. A 21. század elején izgalmasak, tanulságosak a hazafiságot, nyelvkérdést, nyilvánosságot és a sajtó szerepét vallató tanulmányok. Nem véletlenül végződik a kötet Bessenyei szavaival: „Hadd legyen írásban inkább igazság, mint nyomtatásban hazugság.”

A tanulmányok folyamatos olvasásakor feltűnőek az azokban előforduló ismétlődő gondolatok és megfogalmazások. Célszerű lett volna az együttes megjelenítéshez szükséges összehangolást elvégezni még akkor is, ha a kötet várható olvasói egy-egy tanulmány vagy témakör iránt érdeklődnek majd. Az Universitas Kiadó a „Historia Litteraria” sorozatban, a tőle megszokott igényességgel, cérnafűzéssel, keménytáblás kötésben jelentette meg a kötetet.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Kézírtos magyar nyelvtanok. Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. Közéleteszi, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: LŐRINCZI Réka. Bp. 1998. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 272 l. /A magyar nyelvtörténet forrásai 3./

1998-ban látott napvilágot a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában „A magyar nyelvtörténet forrásai” sorozat harmadik kötete *Kézírtos magyar nyelvtanok* címmel.

A sorozat – a *Régi magyar kódexekhez vagy a Régi magyar levéltár* című kiadványhoz ha-

sonlóan – ismert, illetve újonnan feltárt magyar nyelvemlékek kiadását tűzte ki céljául. Az első kötet 1986-ban jelent meg, s Török Bálint deákjának, Martonfalvy Imrének kéziratos naplótörredékét és emlékiratait tartalmazta hasonló kiadás és betűhű átirat formájában. A második kötet, amely a *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából* címet viseli, 1991-ben került sajtó alá, és Szamosközy István történész író magyar nyelvű feljegyzéseit közölte betűhű kiadásban.

Az első két kötetben publikált kéziratok a múlt században már megjelentek nyomtatásban, de az akkori szokásnak megfelelő modernizált helyesírással, ami a mai nyelvészeti-filológiai kutatás számára már nem kielégítő. „A magyar nyelvtörténet forrásai” sorozat egyik fő érdeme tehát, hogy gondos, betűhű kiadások elkészítésével teszi hozzáférhetővé a régi szövegeket a kutatás számára.

Az 1998-ban megjelent harmadik kötet igazi kuriózumot jelent a grammatikatörténet, illetve a nyelvtudomány-történet tanulmányozói számára. Lőrinczi Réka két olyan, eddig még publikálatlan kéziratos nyelvtant tett közzé, amelyeket ez ideig a nyelvtudomány-történet sem igen tartott számon.

A kötet elsőként egy rövidebb terjedelmű, magyar nyelvű latin nyelvtant közöl, az ún. *Kolozsvári Grammatikát*. Az itt közzétett kéziratos másolat feltehetőleg a 17. század végén keletkezett. A kézirat jelenleg a kolozsvári egyetemi könyvtár kézirattárának egyik kolligátumban található. Már Szabó T. Attila is hírt adott róla az Erdélyi Múzeum Egyesület 16–19. századi kéziratos énekeskönyveit ismertető munkájában, de részletesen csak Lőrinczi Réka ismertette 1994-ben a *Magyar Nyelvben* (MNy XC. 489–492).

Grammatikatörténetünk mind ez ideig nem tartotta számon a magyar nyelven írott latin grammatika típusát. Az a Balázs János által felvázolt grammatikafejlődési sor, amely a vulgáris (népnyelvi) grammatikák különböző fejlődési fokozatait kísérli meg felvázolni, nem tér ki erre a típusra. E tipológia szerint a középkor elején született latin nyelvű grammatika-

kákat – részben oktatási céllal – kezdetben csupán anyanyelvű magyarázatokkal egészítették ki, ezek a kiegészítések főként a példákra, illetve a magyarázatokra szorítkoztak. A magyar nyelv vonatkozásában ilyen grammatika például az 1527-ben Krakkóban megjelent *Rudimenta grammatices Donati*, amelyet Sylvester János látott el magyar nyelvű tolmácsolatokkal.

A következő fokozat – Balázs szerint – az ún. kétnyelvű (latin és vulgáris nyelvű) grammatika, ahol a grammatikus általában egyszerre tárgyalja a két nyelv nyelvtanát, de elsődleges kiindulópontnak még a latin nyelvet tekinti. Nálunk ennek első reprezentánsa Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című 1539-es nyelvtana.

Ebben a fejlődési sorban a vulgáris nyelvek önálló grammatikái jelentik a következő fokozatot, amelyek egyaránt lehetnek latin, illetve nemzeti nyelvűek. Természetesen ezek a grammatikák is a latin nyelv hatását tükrözik, e nyelv kategóriáit használják a nyelveírás során, de már egy-egy nemzeti nyelv grammatikai rendszerének önálló leírását tűzik ki célként. Ezt a típust nálunk elsőként Szenci Molnár Albert nyelvtana (*Novae Grammaticae Ungaricae* –1610) képviseli.

Grammatikatörténetünk tehát ebben a megközelítésben nem számolt a teljesen magyar nyelven írott latin nyelvtannal, ami a felsoroltaktól gyökeresen eltérő típust képvisel, bár kialakulása feltehetően ugyanarra az okra vezethető vissza, mint a vulgáris nyelvek megjelenése a latin grammatikákban. Mivel a latin nyelvet alapfokon Európa-szerte az anyanyelv segítségével tanították, ezért szükség volt bizonyos szintű anyanyelvi magyarázatokra, és feltételezhetjük, hogy több vulgáris (magyar) nyelvű grammatikafordítás is készült kéziratos változatban.

A *Kolozsvári Grammatika* tehát nem más, mint egy oktatásban használt latin nyelvtan magyar fordításának véletlenül megőrződött kéziratos másolata. Lőrinczi Réka a bevezető tanulmányban megkísérli megállapítani, hogy vajon melyik közkezen forgó latin grammatika

fordítása lehet a kolozsvári kézirat. Ennek pontos meghatározása még gondos kutatómunkát igényel, de Lőrinczi példákkal is igazolja, hogy feltűnő egyezés mutatható ki Molnár Gergely számos alkalommal kiadott, először valószínűleg 1556-ban Kolozsvárott megjelent nyelvtanának némely részletével.

A *Kolozsvári Grammatika* közzététele tehát fontos forrása lehet az elkövetkező grammatikortörténeti kutatásoknak, mivel egyik igen korai magyar nyelvű latin grammatikánkat kell látnunk benne, s figyelemre méltó adalékokkal szolgálhat a magyar nyelvtani terminusok tanulmányozásához is, mivel teljes egészében magyar nyelvű grammatikáról van szó.

A kötetben kiadott másik, jóval terjedelmesebb 18. századi grammatika tudománytörténeti szempontból talán még a *Kolozsvári Grammatikánál* is nagyobb jelentőségű. Szerzője Fejérvári Sámuel kolozsvári lelkész, az unitárius kollégium tanára. Latin nyelvű magyar grammatikája – amelynek kézírata három változatban is ránk maradt – az *Institutiones ad Fundamenta Linguae Hungaricae* címet viseli. Ezt is Kolozsvárott őrzik, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában.

A kézirat létezésére már nem sokkal keletkezése után Gyarmathi Sámuel is felhívta a figyelmet, aki maga is összeállított egy magyar grammatikát: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* (1794). Ő valószínűleg nemcsak ismer-te, hanem használta is az *Institutiones* kéziratát. Fejérvári grammatikájának három kéziratosa változata közül a legkorábbi a szerző saját keze írásával maradt ránk. Ez a változat a bevezető tanulmány szerint 1752 és 1755 között keletkezhetett, míg a két későbbi – bővítéseket és kiegészítéseket tartalmazó – másolat kelte 1755 és 1781 közé tehető. Lőrinczi Réka 1993-ban bukkant rá e kéziratokra, és 1995-ben ismertette őket a *Magyar Nyelvőr*-ben (Nyr 119/3. 333–345).

A kiadás – akárcsak a *Kolozsvári Grammatika* esetében – itt is betűhű, mindhárom kéz-

irat anyagát közli, mégpedig oly módon, hogy a legteljesebb változatot – amely esetünkben a legkésőbbi másolat – közli alapszöveggként és ehhez képest jelöli a lábjegyzetekben a másik két változat eltéréseit, ezért a közreadó megjegyzései a végjegyzetekbe szorultak. Ez kissé megnehezíti ugyan az olvasó dolgát, de ezzel együtt biztosítja a grammatika szövegének folyamatosságát.

A nyelvtan a fent vázolt típusok közül a harmadikba tartozik, tehát egy vulgáris nyelv (a magyar) nyelvtanát latin nyelven bemutató grammatika. E nemből természetesen nem egyedülálló, hiszen az ezt megelőző időből számos hasonló magyar grammatikát ismerünk. Fejérvári Sámuel munkájának megírásakor már olyan elődökre támaszkodhatott, mint Szenci Molnár Albert, Komáromi Csipkés György, Pereszlényi Pál, Csécsi János, Geleji Katona István, Bél Mátyás vagy Kalmár György. Fejérvári ismerte ezeket a nyelvtanokat, fel is használta őket saját munkájához, sőt grammatikájában olykor még vitába is szállt elődeivel. Lőrinczi Réka szerint azonban „Fejérvári műve mégsem egyszerű összemásolás, hanem saját megfigyelésekkel kiegészített mérlegelő összegzés is”.

Fejérvári Sámuel grammatikája bizonyára előkelőbb helyet foglalt volna el a magyar grammatikák sorában, ha nyomtatásban is olvasható lett volna. Így azonban – a *Kolozsvári Grammatikához* hasonlóan – szinte teljesen ismeretlen maradt, mivel „csak írásban maradt”.

Lőrinczi Rékának igen hálásak lehetünk, hogy a figyelmet ezekre a kéziratok grammatikákra irányította és igen csak becsülendő erőfeszítéssel és minden bizonnyal hatalmas munkával közkinccsé tette őket. A sorozatban itt megjelentetett mindkét grammatika valóban fontos forrása a magyar nyelvtörténetnek, s további kutatásokra ösztönöz a grammatikortörténet terén.